

Nizami Tağısoy
filologiya elmləri doktoru,
professor,
Əməkdar müəllim

Azərbaycan klassik ədəbiyyatı xiridarlarından söhbət düşərkən Hüseynov Qəni Hüseynqulu oğlunun, yeni Həkim Qəni kimi tanınan yaradıcı insanın və əruz bilicisinin portreti göz önünə gəlir. Onun klassik ədəbiyyatımızın əksər simalarının yaradıcılığına bələdliyi ümumən normal olsa da, Füzulinin nəinki geniş janrlı poetik nümunələri, həm də epik vüsətli əsərləri barədə təsəvvürləri bizi yaxşı mənada təəccübləndirməkdədir. Füzulinin çoxsaylı qəzəllərini əzbər deməkdən usanmayan Həkim Qəni, həm də məqam düşəndə onların təhlilini verməkdən də kənarda qalmırdı. Onun "Füzuliyə təxmislər" kitabı şairin böyük klassikimizin yaradıcılığına verdiyi dəyərdən irəli gəlirdi. Təsədüfi deyildir ki, klassik irsimizin səriştəli araşdırıcısı Azadə xanım Rüstəmovə Həkim Qəniden söhbət düşəndə yazmışdı ki, "o, nəinki Füzuli sənətinin bilicisidir, həm də dahi şairin fikir və düşüncə axarına da dəqiqliklə nüfuz" edir. Eyni zamanda böyük tədqiqatçı fikrini davam edərək bunu da əlavə etmişdi ki, "Ustad Füzuli ondan 500 il kiçik şagirdi ilə fəxr edə bilər". Bu sitatları biz heç də əbəs yerə gətirmirik. Çünki Həkim Qəni sözün həqiqi mənasında Füzuli irsinin biliciliyini sözə maya qatıb onu lazımi şəkildə yoğurub keyfiyyətli məhsul ortaya qoymağı bacaran ustad təsəvvürü yarada bilirdi. Fikrimizcə, Həkim Qəni "Füzuliyə təxmislər" və "Füzuli. Qəzəllər" kitabları ilə həm Füzuliyə, həm də özünə yenilməz abidə qoymuşdur. "Abidə" dən danışdım, rus şeirinin parlaq ulduzu A.S.Puşkinin şeirlərindən birində yazdığı iki misra yadıma düşdü:

Я памятник воздвиг себе нерукотворный,
К нему не зарастет народная тропа.
Tərcüməsi:

**Elə bir abidə qoydum özümə,
Onun ciğrini alaqlar basmaz.**

Və biz bu gün 200 ilə yaxındır ki, Puşkinin yazdığı bu misralarında onun yenilməzliyinin şahidiyik. Bu günün özündə Puşkinə nə rus oxucusunun, nə də dünya oxucularının məhəbbəti bir an belə səngiməyib, zərrə qədər azalmayıb. Əksinə onun ulduzu Qalaktikamızda Zöhrə qədər parlaq yanmaqdadır.

Digər tərəfdən, bu sətirləri yazıb Həkim Qəni yaradıcılığı

haqqında düşündükcə klassik irsimizin istedadlı araşdırıcılarından, orijinal fəlsəfi-estetik təfəkkür daşıyıcısı Asif Əfəndiyevin "Müdrəklik səlahiyyəti" kitabında və Azərbaycan televiziyasında Füzuli haqqında dedikləri yadıma düşür: "Füzuli elə bir ecəzkar və zəngin dünyadır ki, gərək bu ənginliyə çatmağı, onu dərk etməyi bacarasan". Əkrəm Cəfər, Rüstəm Əliyev, Hacı Mail, Ramiz Fəseh və başqa bu kimi əruz və Füzuli biliciləri sırasında özünə yer tapmağın özü olduqca qeyri-adi bir şeydir və Həkim Qəni belə mərtəbədə özünə yer etməyi bacaran söz Həkimisi idi. O, həm ona qədər deyilmiş sözün, həm də özü deyəcək sözün həkimisi, loğmanı idi. Həkimlik onun təkə aldığı peşə ixtisası deyildi, həm də onun sözü gərək olan mərtəbəyə yetirmək imkanının göstəricisi idi. Bu da bir tale, bu da bir qismət idi. Və belə tale, belə qismət yaxşı ki, Həkim Qəninin payına düşmüşdü. Ruhuşad olsun. Yəqin ona qeybdən çatacaq ki, onun təfəkkürünə, ecəzkar poetik biçim və naxışlarına qiymət verməyə çalışanlar bu gün yenə də onun sözünün sehri altındadırlar.

Klassik dövrdə yazıb-yaradan şairlərimizdən ədəbi fikrimizin inkişafında hər birinin özünəməxsus yeri olsa da, Füzulinin yeri müstəsna. Təkcə ona görə yox ki, o, qəzəl janrında həm sələflərindən, həm də xələflərindən fərqli mövzuları fərqli biçim və ölçülərlə ortaya qoymuşdur, həm də ona görə ki, Füzuli anadilli klassikamıza yeni mövqedən, yeni rakursdan yanaşmışdır. Elə buna görə də, həm əvvəllər, həm də indi Məhəmməd Füzulinin Şərq və Türk dünyasında geniş tanınmışdır. Lakin bunu da nəzərə almaq zəruridir ki, Füzuli yaradıcılığı ümumbəşəri olduğundan onun nəinki Şərq və Türk dünyasında, həm də Avropada, dünya çapında təbliğ olunması zəruridir. Bu baxımdan Füzuli irsini yayanlar sırasında rus tədqiqatçıları və müərcimlərinin - Q.E.Bertelsin, A.Krımskinin, V.Luqovskoyun, P.Antokolskinin, Y.Dolmatovskinin, A.Starostinin, N.Qrebnevin və başqalarının gördükləri titanik işlər hər cür hörmət və məhəbbətə layiqdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Füzuli yaradıcılığı sistemli və ardıcıl olmasa da, 1939-cu ildən başlayaraq, rus dilinə tərcümə olunaraq V.Luqovskoyun və S.Vurğunun ümumi redaktəsi altında Moskvada "Xudojestvennaya literatura" nəşriyyatında nəşr olunmuş "Azərbaycan poeziyası antologiyası"na salındıqdan sonra, həm də ara-sıra müxtəlif dərgi, məcmuə, jurnal və qəzet səhifələrində işıq üzünə gər-

müş, rus oxucularına çatdırılmışdır. Bunu ona görə qeyd edirik ki, Füzuli yaradıcı təfəkkürü etibarlı ilə İntibah ədəb-estetik düşüncəsini özündə ehtiva edirdi. Çünki şairin dünyagörüşü özü-özlüyündə Şərq sxolastikası çərçivələrinə sığmırdı. Füzulinin lirikasında böyük hisslərin və ideyaların təlatümü vardı. Füzuli yaradıcılığının bu cəhəti nəinki Şərq, həm də bəzi Qərb alimlərinin əsərlərində qırmızı xətt kimi keçmişdi. Təsədüfi deyildir ki, Gibb onu "qəlb şairi" adlandırmışdı.

Füzuli qəzəlləri əsasən məhəbbətlə bağlıdır. Bu qəzəllərin hər biri təsirli məzmun, aydın ideya, axıcı dil, mükəmməl bədii formaya malikdir, qəzəllərin lirik qəhrəmanı aşiqdir, daha doğrusu, aşiq - filosofdur. Füzuli qəzəllərində mövzu və məzmun rəngarəngliyi nəzərə çarpsa da (şuxanə (gözəlliyi vəsf edən), zindanə (həyatla bağlı), sufianə, ictimai-siyasi və s.), onun qəzəllərinin əsasını aşiqanə (eşq mövzulu) qəzəllər təşkil etməkdədir. Belə özünə-xas cəhətlərinə görə Azərbaycan poeziyasında Füzuli qəzəlləri xüsusi ilə üstün mövqedədir. Bilindi ki, qəzəlin ən mühüm vəznini əruzdur. Bu isə ciddi qəlib və çərçivələrin daxilində fikir dünyasını əks etdirmək bacarığıdır. Füzulinin qəzəllərinin belə ciddi çərçivələrinin başqa - qohum olmayan dilə tərcümə zamanı saxlanılması olduqca çətin və şərəfli bir məsələdir. Burada məsələyə heç də yalnız tərcüməçilik məharəti ilə yanaşmaq da kifayət deyil. Həkim Qəni bütün bu məsələləri lazımcına dərk edib, qarşısına qoyduğu məqsədə nail ola bilmiş müərcimlərdəndir.

Bizə elə gəlir ki, Həkim Qəni həm Füzuliyə təxmis yazarkən, həm də Füzulinin qəzəllərini rus dilinə çevirərkən hansı böyük məsuliyyətin altına girdiyini yaxşı düşünürdü. Zənnimizcə, bütün bu işləri həyata keçirməklə Həkim Qəni yalnız bir cəhətlə məqsəd güdmüşdür. Füzulinin tanıtım dairəsini yetərincə genişləndirsin. Bu isə, bildiyimiz kimi, həlli çətin məsələdir. Təxmis yazarkən o, qəzəlin müvafiq janrının vəznini əsas şərt kimi saxlayır, onun hər bəndindəki qafiyələnməyə ciddi riayət edirdi. Təxmisin təstir növündən istifadə etdikdə götürülmüş misraların digər misralar arasında düzümünə diqqət yetirir, eyni zamanda onun ədəbi müsahibə, müşayirə və yarış xarakteri daşdığını nəzərə alırdı. Klassik ədəbiyyatda bu formanın geniş yayılmasından da o, yaxşı xəbərdar idi. Məsələn, vaxtı ilə M.Füzulinin özünün digər şairlərə Həbibiyə, Lütfiyə təxmislər yazmasını da bilirdi. Eyni zaman-

da Həkim Qəni bunu da yaxşı anlayırdı ki, Füzuliyə təxmis yazmaq, Füzulinin rus dilinə çevirib, rus oxucusuna təqdim etmək tamamilə fərqli şeylərdir. Bir var özünə nəyisə yazıb-yaradırsan, bir də var başqasının yazdığını nəzərəçarpan itkilərə yol vermədən etnik-millə-mənəvi-estetik baxımdan fərqli poetikalarda olan tamamilə başqa bir xalqın sərvətinə çevirirsən. Birinci halda məsuliyyət birdirsə, ikinci halda məsuliyyət iki və daha çoxdur. Çünki tərcümə zamanı sən nəinki tərcümə olunan, həm də tərcümə etdiyin ədəbiyyatın nümayəndəsinə çevrilirsən. Və sən hər işarəyə, hər elementə, hər sözə görə olduqca böyük cavabdehlik daşıyırsan. Bu cavabdehliyin nə olduğunu isə söz sərrafları, xüsusən Şərq poetikası sistemi ilə yaxından tanış olanlar daha yaxşı bilirlər. Həkim Qəni Şərq poetikasına, onun praktik qəliblərinə, əruz vəzninin bəhrlərinə, təfilələrinə yaxından bələd olan söz sahiblərindən idi. Tam şəkildə aydındır ki, Azərbaycan klassik ədəbiyyatı etnik-millə xüsusiyyətləri ilə yanaşı, həm də Şərq poetikasının bulağından su içmişdir. Füzuli yaradıcılığına gəldikdə isə bu kifayət qədər özünü aydın büruzə verməkdədir.

Həkim Qəni Füzuli dəst-xətini yaxşı mənimsəməsəydi, yəqin o, bu qəzəllərin rus dilinə tərcüməsinə də cəhd etməzdi. Üstəlik Həkim Qəni rus dilinin zəngin ifadə imkanlarını da dərinləndirilməmişdi, o, bu qəzəllərin rus dilində nəşrinə "qol"da qoymazdı. Bu iki bir-biri ilə sıx bağlı olan məqamlar Həkim Qəninin Füzuli qəzəllərini rus dilində səsləndirməsinə gətirib çıxarmışdı.

Həkim Qəni Sovetlərin Azərbaycana ayaq açmasına iki ay yarım qalmış Bakı şəhərində dünyaya göz açmışdı. Bu dövrün insanı kimi o, rus dilini, onun çarlarını da dərinləndirilməmişdi. 25 illik Sovet ordusu sıralarında xidmət də onun rus dilinin qrammatik xüsusiyyətlərinə bələd olmasında və bu sahədə püxtələşməsində az rol oynamışdı. Eyni zamanda onun Füzuliyə vurğunluğu da xüsusi şəkildə olmuşdu. Elə buna görə də bu vurğunluğu o, öz əməli ilə sübut edərək nəinki Respublikamızda, həm də onun hüdudlarından kənarda Füzuliyə həsr olunmuş məclislərin təşkilatçılarından idi. Füzulinin ardıcılı olmağa söz göstərən Qəni əvvəllər dövrü mətbuatda şeirləri ilə çıxış edib, oxucu diqqətini özünə cəlb etsə də, onun ilk qəzəllər kitabı yalnız 1992-ci ildə nəşr olunmuşdu. Bu, hesab edirik ki, Həkim Qəninin özünün özünə olan yaradıcılıq məsuliyyətindən irəli gəlirdi. Füzuli

yaradıcılığını damcı-damcı, misqal-misqal, zərrə-zərrə təhlil edən Həkim Qəni, həm də ayrıca olaraq böyük klassikin irsində yer almış bəzi təbabət anlayışlarını da öyrənməyi yaddan çıxarmamışdı.

Ümumiyyətlə, Füzulinin dərinləndirilməkdə Həkim Qəninin bu yenilməz dühanı, həm də Qərb aləminə tanıtmaq ən başlıca məqsəd olmuşdur. O, daim düşünmüş ki, "niyə Füzuli Şekspir, Şiller kimi bütün dünyada oxunmasın". Elə buna görə də Füzulinin 100 qəzəlinin "əruz ritmini saxlamaqla" rusçaya tərcümə edib. "Sətri yox, rusçaya mükəmməl tərcümə" nümunəsi yaradan Həkim Qəni belə tərcümə ilə rus dilinin özünün də imkanlarını genişləndirilməyə müvəffəq olmuşdur. Diqqət yetirirsinizsə, Qəninin "əruz ritmini saxlamaq", "sətri yox, rusçaya mükəmməl tərcümə"-dir birləşmələri onun tərcümənin nəzəri və praktik məsələlərindən də yaxşı xəbərdar olduğunu sübut etməkdədir.

2004-cü ildə "Füzuli. Qəzəllər. Azərbaycan və rus dillərində" Həkim Qəni tərcüməsində çıxmış kitabı o vaxtlar müərcimin ömrün-gün yoldaşı mənə də təqdim etmişdi. Mən də onu hər iki dilin poetik ifadə vasitələri ilə yaxından tanış olan tərcümə mütəxəssisi kimi nəzərdən keçirmişdim. Əruz kimi rus poetikasına yad bir vəznin rus dilində necə səslənməsinə diqqət də yetirmişdim. Və, açıq deyim ki, müərcimin rus dilində tapıb ortaya qoyduğu adekvat fikir zənginliyi hələ o vaxtlar mənə özünə cəlb etmişdi. Çünki Füzuli kimi nəhəng təfəkkür sahibinin əruz ölçülərində olan fikirlərini rus dilində bu qədər ərəb tərkibi ilə zəngin olan fikirlərə adekvat olaraq - aydın, parlaq, ən başlıcası zərif ifadələr vasitəsilə vermək heç də hər müərcimə müyəssər olası bir iş deyildir. Gördük ki, tərcümədə belə çətin vəzifənin öhdəsindən Həkim Qəni ləyaqətlə gələ bilmiş, Füzuli qəzəllərinin zərifiyini rus dilində yetərincə uyğun yaratmışdır. O vaxtlar biz bu barədə ayrıca məqalə yazmaq haqqında da düşünmüşdük. Nədənsə, o vaxtlar bu iş araya-ərsəyə gəlmədi. Görünür, öz zamanını gözləyirmiş. Elə bu da bir qismət imiş...

Bizə belə gəlir ki, Həkim Qəninin Məhəmməd Füzulidən etdiyi bu tərcümələr daha geniş şəkildə yayılmalı, Füzulinin aşiq, eşq, insan, kainat, din, Allah və tarixlə bağlı müləhizələri qərb mədəniyyəti daşıyıcılarının təfəkküründə özünə yer almalıdır. Bu baxımdan Həkim Qəninin nəinki özünəməxsus füzulşünaslığı, həm də müərcimliyi öz qiymətini almağa layiqdir.